

Rapport 2009:80

Arkeologisk förundersökning

Genom slagglager vid Djurshytte såg

RAÄ 35
Djurshytan 3:1
Hällestad socken
Finspångs kommun
Östergötlands län

Ann-Charlott Feldt

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M
A V D E L N I N G E N F Ö R A R K E O L O G I

Genom slagglager vid Djurshytte såg

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning	4
Syfte	5
Metod och dokumentation	5
Undersökningsresultat	7
Referenser	8
Tekniska uppgifter	9
Bilaga 1. Schaktbeskrivningar	10

Omslagsbild: Vattenfallet vid dammen i Djurshyttan. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖLM.

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M
A V D E L N I N G E N F Ö R A R K E O L O G I

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

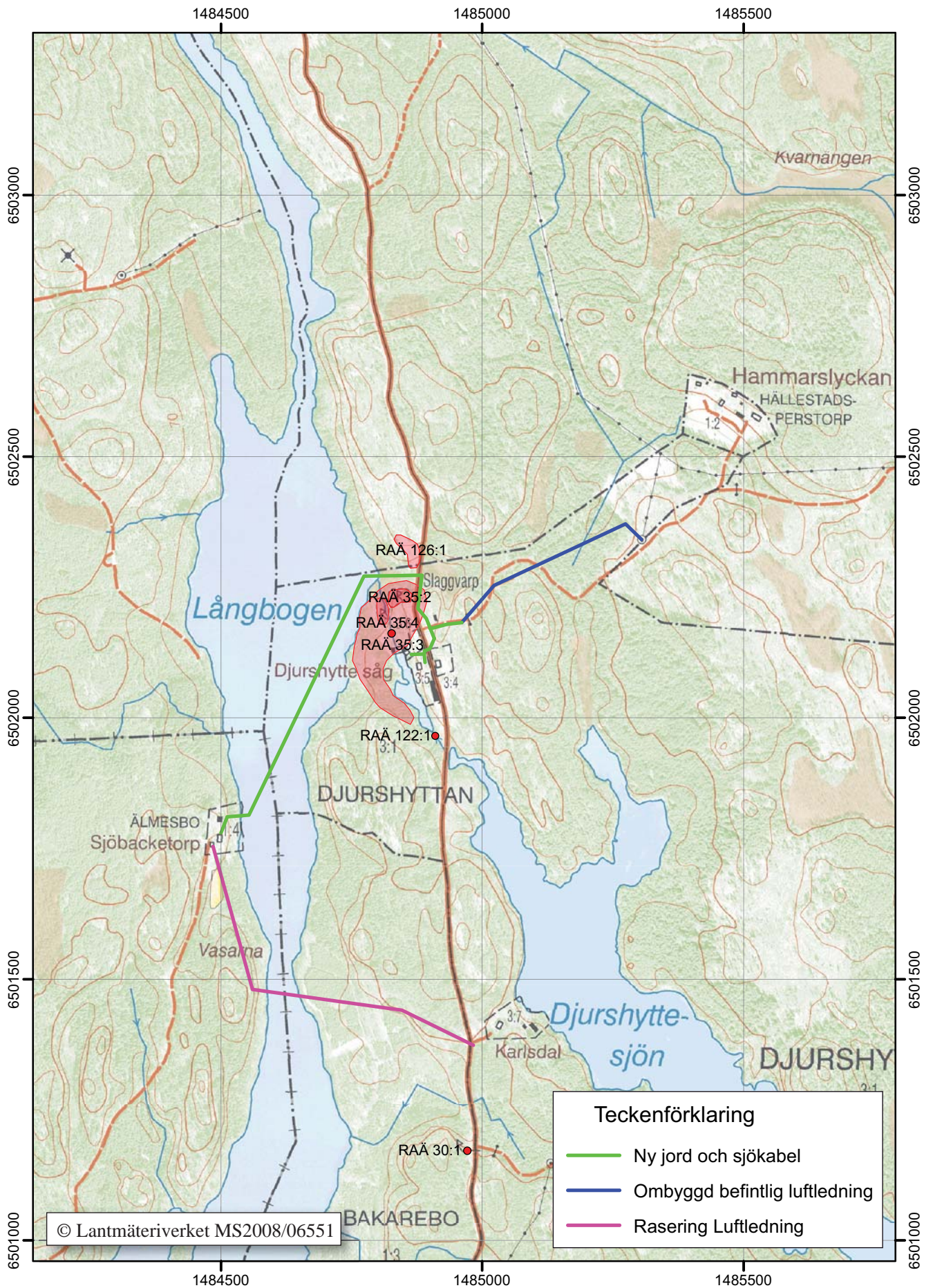
Sammanfattning

Med anledning av schaktning för elkabel inom RAÄ 35 i Hällestads socken, Finspångs kommun, genomfördes en arkeologisk förundersökning. Arbetet utfördes av Östergötlands länsmuseum under september 2009. Den aktuella fornlämningen utgörs av hyttlämningar med två registrerade slaggvarpar, en förmodad hyttplats, husgrunder och lämningar efter vattenkammare, såg och kolningsområde.

Vid förundersökningen framkom svarta sotiga lager längs stora delar av schaktsträckningen inom och i anslutning till RAÄ 35. Lagren innehöll slagg i varierande omfattning. I några av schakten var slagglagret hela 0,8 m tjockt med stora (upp till 0,5 m) slaggsållor. Den naturliga undergrunden bestod omväxlande av sandig morän och berg. Djupet till undergrunden varierade mellan 0,01 och 0,8 m. Vid förundersökningen konstaterades att utbredningen av RAÄ 35 var större åt öster än vad som tidigare varit registrerat.

Ann-Charlott Feldt
1:e antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan, blad 9F 0g Långbogen och 9F 0h Katterum, med ledningssträckningarna och fornlämningarna markerade. Skala 1:10 000.

Inledning

Under september 2009 utförde Östergötlands läns-museum en arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll med anledning av att Vattenfall Elddistribution AB planerade att förstärka befintligt elnät i området vid Djurshyttan med förgrening över sjön Långbogen till Sjöbacketorp på fastigheten Älmelsbo 1:4. Arbetet omfattade både schaktning för jordkabel och ombyggnad av befintlig stolplledning. Dessutom planerades rasering av en befintlig stolplledning inom det aktuella området.

Schaktningen för jordkabeln omfattade en sträcka på ca 420 löpmeter på land, varav ca 100 m genomfördes inom eller i nära anslutning till RAÄ 35 som utgörs av hyttlämningar och ett småindustriområde och 50 m var förlagt mellan RAÄ 35 och torplämningen RAÄ 126. Raseringen omfattade drygt 350 löpmeter.

Arbetet utfördes efter beslut av Länsstyrelsen Östergötland och bekostades av Vattenfall Eldistribution AB. Fältarbetet utfördes 2009-09-07. Fält- och rapportarbete har utförts av undertecknad.

Områdesbeskrivning

Hällestads bergslag är belägen i norra Östergötland och gränsar till Vånga och Godegårds bergslager. I Hällestad är den uppdelad i Norr- respektive Sörskaten med Hällestadsån som skiljelinje. Där ingår förutom Hällestads socken även områden inom Stjärnorps, Tjällmo, Ljung, Regna och Risinge socknar. Gruvbrytningen i området inleddes redan under högmeldtid (Hörfors 2005).

Bergsbruket inom Sörskaten är uppkommet kring en stor central järnmalmsfyndighet vid Malmtorp. Djurshyttan (RAÄ 33) ligger tillsammans med en grupp hemman av vilka flera har namn som slutar på *-hyttan* (Dalkarls-hyttan, Pershyttan, Bagghyttan m fl). De har förutom namnen gemensamt även sina lägen mycket nära den centrala malmfyndigheten, invid små vattendrag med obetydliga fallhöjder. Gemensamt för de flesta av dessa hyttor är att de var nedlagda redan 1629. Undantagen utgörs av hyttorna i Djurshyttan, Valstorp och Åsebro som lever vidare även sedan bergsmansbyarna konkurrerat ut hyttdriften på övriga platser. Även Djurshyttan försvinner men kommer att byggas upp på en ny plats vid Djurshyttjesjöns utlopp i norr, ca 2 km nordnordväst om sitt gamla läge (Hörfors 2005:21).

Det äldsta skriftliga belägget för Djurshyttan, som då skrivs *Djrikxhötte* d v s egentligen

Didrikshyttan, är från 1540 men avser då dess äldre läge längre söderut (RAÄ 33). Den lämning som berördes av förundersökningen är RAÄ 35, som är lämningarna efter Djurshyttans yngre läge, där hyttan etableras omkring år 1700. Redan 1702 flyttas dock hammaren från sitt nya läge uppströms hyttan till ett nytt nedströms. Flytten genomfördes sannolikt för att säkra vattentillgången. Från år 1816 finns uppgift om att hyttan i Djurshyttan användes för sista gången. År 1881 läggs även Djurshytte bruk (d v s Djurshyttans hammare) ner (Hörfors 2005:95f).

Inom den registrerade fornlämningen RAÄ 35 finns hyttlämningar bestående av två slagvarpar (35:1-2) som är 50x20 respektive 40x20 m stora, en förmodad hyttplats (35:3) med fynd av ställsten och grunder inom ett 240x40-100 m stort område. Dessutom ingår ett småindustriområde (35:4) med sentida grunder och lämningar efter vattenkammare och såg samt ett kolningsområde (FMIS).

Figur 3. Område öster om landsvägen mot Hällestad där schaktning för jordkabel genomfördes. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖLM.

Den planerade jordkabeln kom även att passera invid RAÄ 126, som består av lämningar efter torpet Glutta. Lämningarna utgörs av grunder, stenmurar och röjda odlingsytor inom ett 70x30 m stort område. Det är oklart när torpet etableras. Siste brukaren avflyttar 1915 enligt skylt uppsatt på lämningen (FMIS). Det visade sig dock att lämningar tillhörande torpet inte kom att beröras av ledningsdragningen.

Det aktuella området utgörs i huvudsak av skogs- och hagmark. Ett mindre vattendrag rinner från Djurshyttesjön i söder, via en damm och vidare ut i sjön Långbogen direkt väster om förundersökningsområdet. Dammen och den bitvis stenskodda/murade bäckfåran ingår i hytt- och sågmiljön vid Djurshyttan. Jordkabeln korsade landsvägen mellan Ljungsbro och Hällestad på två punkter, dels i en kraftig sänka mellan Djurshyttan (RAÄ 35) och platsen för torpet Glutta (RAÄ 126), dels vid bebyggelsen vid Djurshytte såg. Dessutom korsades den väg som leder från landsvägen och upp till torpen Hammarslyckan och Perstorp i öster. Även tomtmark berördes inom fastigheterna Djurshyttan 3:4, 3:5 och 3:6.

Syfte

Det huvudsakliga syftet med förundersökningen var att tillse att fast fornlämning kom till skada i så liten utsträckning som möjligt. Fast fornlämning som berördes av arbetsföretaget skulle undersökas och dokumenteras avseende art och omfattning samt om möjligt dateras.

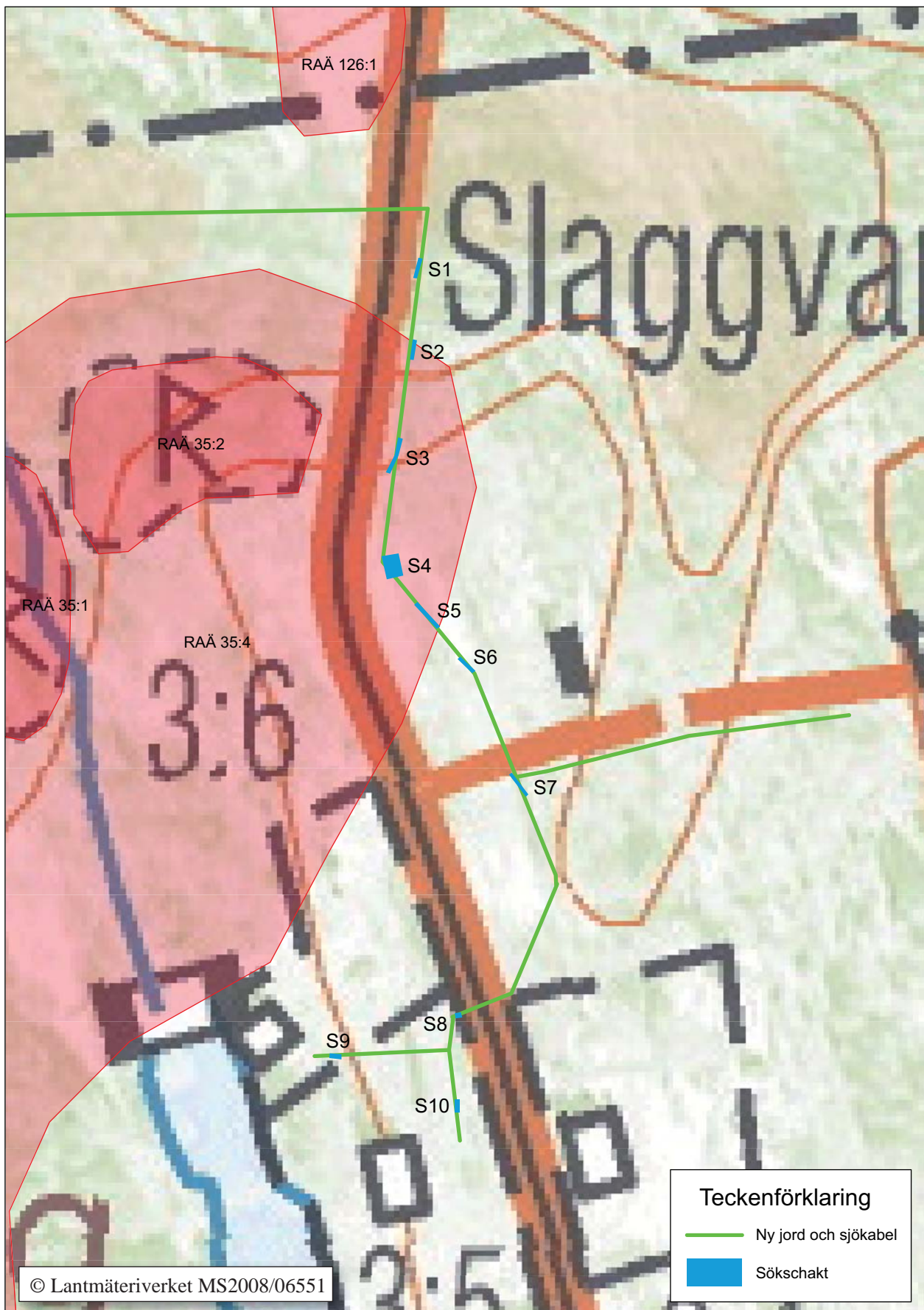
Det är oklart huruvida det fanns hyttverksamhet på platsen innan den nya Djurshyttan etableras omkring år 1700. Vissa indikationer finns på att det förekom hyttverksamhet på platsen redan vid mitten av 1600-talet (Hörfors 2005:96). Det är därför av intresse att se om det finns spår av äldre verksamhet i området och vad den verksamheten i så fall utgörs av och kan dateras till.

Metod och dokumentation

Den arkeologiska förundersökningen genomfördes, som en antikvarisk kontroll, i samband med schaktningen för den nya elkabeln. Sökschakt togs upp på utvalda platser längs de partier av sträckningen som

Figur 4. Kallmurad vattenränna mellan fördämningen och vattendragets utlopp i sjön Långbogen. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖLM.

Figur 5. Söschaktens placering inom och i anslutning till RAÄ 35. Skala 1:1000.

var förlagda till området för RAÄ 35. Sökschakten mättes in med DGPS och dokumenterades genom digital fotografering och beskrivning.

Ett urval av slagger tillvaratogs och förvaras på Östergötlands länsmuseum under accessionsnummer ÖLMC4476 i avvaktan på slutgiltig fyndfördelning. Inga ¹⁴C-analyser har genomförts.

Allt dokumentationsmaterial förvaras i Östergötlands länsmuseums arkiv där det hålls tillgängligt för fortsatt arbete och forskning samt för andra intressenter. .

Undersökningsresultat

Sammanlagt öppnades tio sökschakt inom och i direkt anslutning till RAÄ 35. Längden varierade mellan 1 och 8 m. Schaktbredden var 0,6 m med undantag för schakt 4 där en transformatorstation skulle placeras varför schaktets mått kom att bli samma som måttet för stationsbädden, d v s 3x4 m. Samtliga schakt

grävdes ner till orörd mark vilken bestod omväxlande av morän och berg. Djupet på schakten kom att variera mellan 0,1 och 1,0 m. Samtliga schakt beskrivs närmare i bilagan.

Vid förundersökningen framkom svarta sotiga lager längs stora delar av schaktsträckningen inom och i anslutning till RAÄ 35. Lagren innehöll slagg i varierande omfattning. Kraftigast var lagret i schakt 3 och 4 där det var upp till 0,8 m tjockt. I denna del av området rör det sig snarast om ett slagglager med inslag av sotig jord. I schakt 3 påträffades bl a en slaggsålla som var 0,3x0,5 m stor och drygt 0,1 m tjock. Mängden slagg i jordlagren avtog åt söder men det var inte något schakt som helt saknade slagg.

Söder om den väg som leder till torpen Hammarslyckan och Perstorp påträffades ett mycket kraftigt lager med kol. Kolbitarna var upp till 7 cm stora. I lagret fanns även enstaka smärre slagglumpar. Schaktet skiljde ut sig märkbart avseende innehållet vilket bör ha med industriområdets struktur att göra. Sannolikt har det i området söder om sidovägen och öster om landsvägen funnits ett kolupplag. En annan möjlig tolkning är att det skulle röra sig om ett kolningsområde.

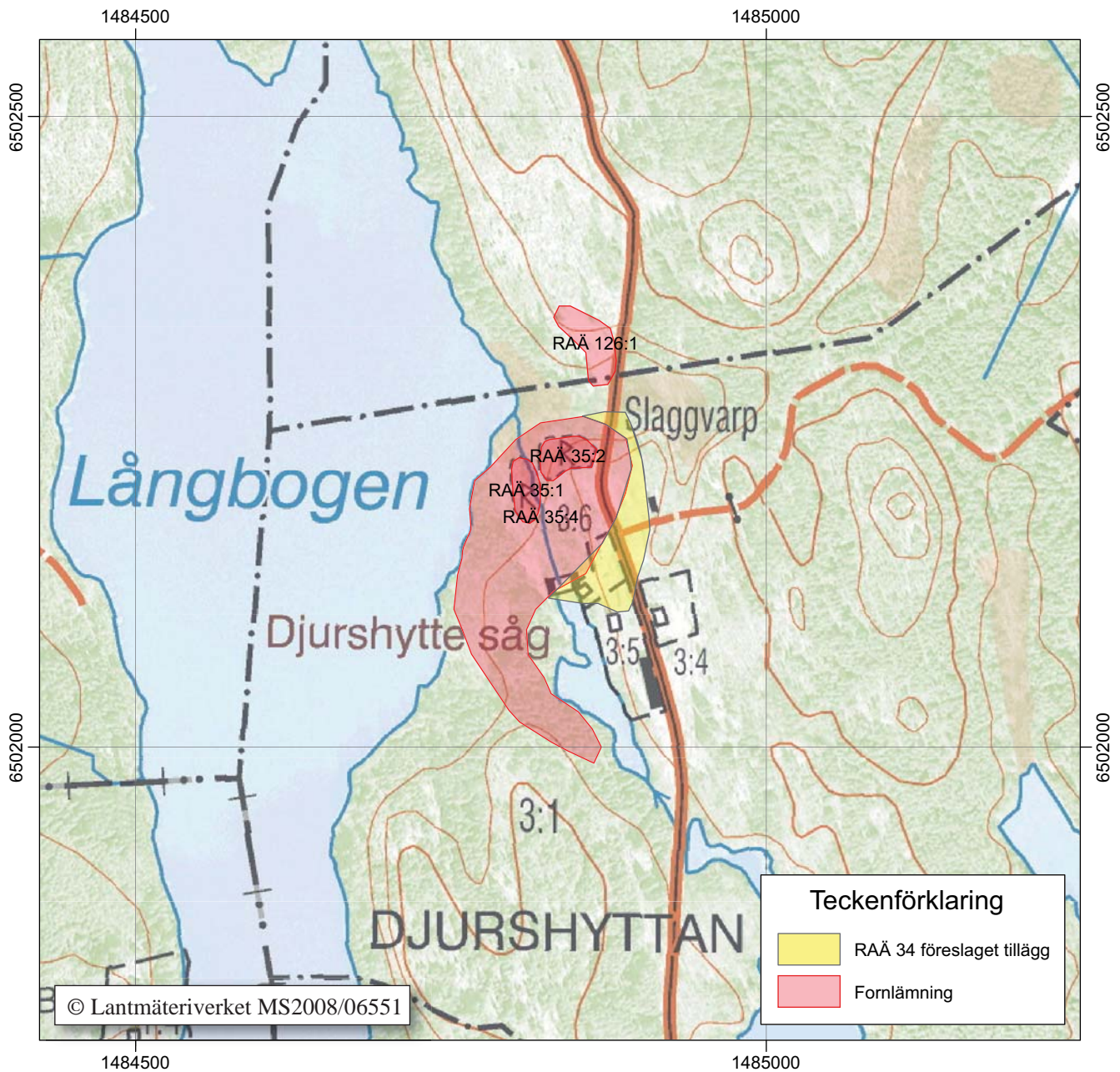
Den naturliga undergrunden bestod omväxlande av sandig/moig morän och berg. Djupet till undergrunden varierade mellan 0,01 och 0,8 m. På ett parti, i schakt 4, var undergrunden märkbart påverkad av eld som spräckt berget och rödfärgat sanden. Det var även där det mest omfattande slagglagren återfanns.

De påträffade slagg- och kollagren sträcker sig utanför det område som markerats som RAÄ 35 i Fornminnesregistret (FMIS). Slagg kunde dessutom iakttas i vägkanten till den lilla sidovägen och väster om landsvägen direkt norr om den registrerade utsträckningen av RAÄ 35. Utifrån resultaten av förundersökningen föreslås en utvidgning av fornminnesområdet åt öster.

Nordöst om undersökningsområdet finns ett vattensjukt område som har sin avrinning under landsvägen och vidare ner till Långbogen. Detta område kan eventuellt vara rester efter ytterligare en damm till Djurshyttans bruk och/eller såg. Det ingick dock inte i det här aktuella uppdraget att närmare undersöka lämningar utanför förundersökningsområdet. Dessutom är områdets eventuella fortsättning in på fastigheten Djurshyttan 3:4 svårtolkat. Det finns inte heller någon anläggning i området markerad i det historiska kartmaterialet.

Figur 6. Slagglager som eroderat fram i norra kanten av vägen till Hammarslyckan och Perstorp. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖLM.

Figur 7. Förslag till utökat fornlämningsområde för RAÄ 35. Skala 1:5000.

Referenser

Tryckta källor

Hörfors O. 2005. Hällestads bergslag. *Atlas över Sveriges bergslag. Jernkontoret, Bergshistoriska utskottet, Serie H 119*. Stockholm.

Kartor och arkiv

Lantmäterimyndigheten (LMM), Lantmäteristyrelsen (LMS), Rikets allmänna kartverk (RAK).

LMM 05-HÄL-193. Arealavmätning 1825. Djurshyttan, Hällestads sn, Ög.

LMM 05-HÄL-13. Arealavmätning 1706. Södra f d bergslagsallmanningen, Hällestads sn, Ög.

RAK J112-55-13. Häradsekonomisk karta 1868-77. Blad: Djurshyttan.

RAK J243-55-1. Generalstabskartan 1878. Blad: Finspång.

RAK J133-9F0g Långbogen. Ekonomiska kartan 1948.

RAK J133-9F0h Katterum. Ekonomiska kartan 1948.

Fornminnesregistret (FMIS) för Hällestads socken, Ög. www.raa.se 2009-10-29.

Tekniska uppgifter

Fastigheter	Djurshyttan 3:1
Socken/stad	Hällestads socken
Kommun	Finspång
Län och landskap	Östergötland
Fornlämning	RAÄ 35
Ekonomiska kartans blad	9F 0g Långbogen och 9F 0h Katterum
Koordinater	X6502155 Y1484885 (mittkoordinat sökschakt)
Koordinatsystem	RT90 2,5 gon V
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning
Länsstyrelsens beslut	2008-11-19
Länsstyrelsens dnr	431-29796-08
Länsstyrelsens handläggare	Magnus Johansson
ÖLM dnr	486/08
ÖLM projektnr	530887
Uppdragsgivare	Vattenfall Eldistribution AB
Kostnadsansvarig	Vattenfall Eldistribution AB
Fältarbetsledare	Ann-Charlott Feldt
Personal	-
Fältarbete	2009-09-07
Jordkabelsträcka total	ca 420 löpmeter
Ledningssträcka inom registrerad del av RAÄ 35	ca 60 löpmeter
Sökschakt	32 löpmeter
Foto	Digitala
Fynd	ÖLMC4476
Analyser	-
Grafik	Ann-Charlott Feldt
Renritning	-
Grafisk form	Lasse Norr

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.

Ur allmänt kartmaterial
ISSN 1403-9273

© Lantmäteriverket MS2008/06551
Rapport 2009:80 © Östergötlands länsmuseum

Bilaga 1. Schaktbeskrivningar

Nr	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
1	3x0,6	0,5	Fet sotig mörkt grå matjord med inslag av sten. I botten morän.
2	3x0,6	0,1-0,2	Sotig gråsvart jord med 0,1-0,3 m stora stenar. I botten berg.
3	8x0,6	0,5-0,8	Sotig kolblandad jord med skärvig sten och slaggklumpar. De senare 0,03-0,2 m stora. Stor andel bottenskållor varav den största var ca 0,3x0,5 m stor. I botten sand i södra delen och berg i den norra.
4	3x4	0,5	Plats för transformatorstation. Slagg och skärvig sten med inslag av sotig jord. I botten eldsprängt berg och rödbränt grus.
5	3x0,6	0,5	Små slaggklumpar och bottenskållor, skärvig sten och sotig jord. I botten berg.
6	3x0,6	0,6	Små slaggklumpar och bottenskållor, skärvig sten och sotig jord. I botten mo.
7	3x0,6	0,7-0,8	Kollager med 0,01-0,07 m stora kolbitar. Inslag av slagg och stenar varav enstaka skärviga. Lagret skiljer sig märkbart från slagglagren norr om vägen. I botten berg som stiger åt söder.
8	1x0,8	1,0	Tryckgrop för att trycka ledningen under vägen. Sotig jord med slagg och enstaka stenar. I botten berg och sand.
9	2x0,6	0,8	Sotig jord med slagg. I botten berg.
10	1x0,6	0,6	Sotig jord med inslag av slagg och enstaka stenar. I botten berg.

Med anledning av schaktning för elkabel inom RAÄ 35 i Hällestads socken, Finspångs kommun, Östergötland, utförde Östergötlands länsmuseum en arkeologisk förundersökning under hösten 2009. Den aktuella fornlämningen utgörs av hyttlämningar med två registrerade slaggvarpar, en förmodad hyttplats, husgrunder och lämningar efter vattenkammare, såg och kolningsområde.

Vid förundersökningen framkom svarta sotiga lager med slagg i varierande omfattning längs stora delar av schaktsträckningen inom och i anslutning till RAÄ 35. I några av schakten var slagglagret hela 0,8 m tjockt med upp till 0,5 m stora slaggsållor. Vid förundersökningen konstaterades att utbredningen av RAÄ 35 var större åt öster än vad som tidigare varit känt.